

**БЪЛГАРСКО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ ИЛИ
ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ ПО БЪЛГАРСКИ**
БОЯН НИЧЕВ

Искам преди всичко да благодаря на колегите от Института за литература и от Секцията по теория на литературата – и то не от куртоазия – за тоя разговор. Когато ми поискаха да дам някакво заглавие за моите нестройни мисли в тоя разговор, аз имплицирах в него намерението си да засега някои недостатъци на нашия литературнонаучен живот. И на първо място ми дойде мисълта за недостатъчната диалогичност в него. Съществуват вече доста голям брой хора, които считат за своя професия, а и призвание, заниманието с литературознание. Но това не е общност, а множество специалисти, пръснати из цялата страна предимно в университетските ѝ центрове. Но съществува ли понятието български литератор, има ли той свой статут. Аз няма да се залавя да отговарям на тоя въпрос. Защото отговорът му не е еднозначен. Дано разговорът ни доближи до по-точен отговор. Още повече, че дискусиата развърза коравия възел и напред излязоха някои въпроси. Вечно старите и старо-новите въпроси на нашата литературна ситуация. Що е това литературознание и има ли то почва у нас. Национален или международен статут трябва да има литературната наука и доколко едното пречи на другото.

На 27 и 28 ноември 1996 г. секцията по теория на литературата при Института за литература организира конференция на тема „Идентичности на литературознанието в България“. В поканата до участниците присъстваше следният текст: „Целта на конференцията е да отговори на въпросите „Кои сме ние и къде сме ние“, да изследва особеностите, създаването и разпадането на литературоведските общности, научни кръгове и школи, механизмите за социализиране на нови идеи, приемствеността и традицията, както и прекъснатостта и разрива между литературоведските поколения, смяната на научните парадигми; отношението между литературознанието и институциите; могат ли да се открият български приноси в областта на литературната теория, образът на българското литературознание в чуждата литературна наука, динамиката на отношението между „свое“ и „чуждо“, българското литературознание в емиграция и пр.“

Покойният проф. Боян Ничев се отзова на поканата. Той беше най-авторитетният участник в конференцията и фактически единственият представител на поколението, родено на границата между третото и четвъртото десетилетие на века. На много от поставените въпроси даде попълтен отговор в свойствения си маниер на скептично-проницателно анализиране на проблемите. Проф. Ничев обеща да превърне текста, който прочете на конференцията, в статия, като разгърне по-широко и аргументирано своите тези. Статията обаче не е написана. Публикуваме този текст в устния, предназначен за аудиторията, вариант с благодарност и почит към делото на проф. Боян Ничев. (Бел. ред.)

Не е чудно, че във време като нашето – време на тотална криза на идентичността на различни равнища – всички тия питання отвеждат към проблема за идентичността на литературната наука.

Друг въпрос е, че при цялата полезна дейност, която има претенция и задължение да върне българското литературознание към училището и към университетското образование, българският литературатор няма обществен статут.

При всички условности и дори при очевидна риторичност въпросът „Къде сме?“ предполага известно пространство, в което търсим да се локализираме. А такова пространство, дори взето като метафора или като работна хипотеза, трудно може да се приеме. Наистина теорията на сравнителното литературознание въведе още преди време понятията регионални и зонални литературни общности. Но те имат повече географски, отколкото духовен характер и си остават условни. Особено като се има предвид циклично пулсиращия развой на отваряне и затваряне на културите една към друга в съвременния свят. При един такъв интеграционен порив на културите Гьоте подхвърли през първата половина на миналия век идеята за една универсална литературна цялост. И я нарече „световна литература“. В по-ново време тя стана категориално понятие за някои компаративистични школи. Но понятие неработещо. Гьотевата идея бе по-скоро желание за по-тясно общуване между литературите. И поради нейната абстрактност скоро бе сведена до една по-точна – вече аксиологическа – общност. На Гьотевата „Велтлитератур“ придадоха оценъчно значение като корпус от творби, които имат нормативно значение. Превърнаха хоризонталата във вертикала. Сент Бьов и Т. С. Елиът подкрепиха по същество една подобна идея, като разработиха понятието класик – наистина върху стеснена европейска основа. Тъкмо идеята за подобен род селективност беше на път да докаже своята непълноценност, когато Андре Малро ѝ даде рамо с идеята за Световния Музей – абстрактна нормосъздаваща селекция от платна и пластики от цял свят с непреходна стойност. Разбира се, намеренията на всички тези големи мъже от различни времена са, както се казва, похвални. Те имат естетизиращи, а не канонизиращи намерения. Тук дори няма да повтора и известния афоризъм, че и пътят към ада е покрит с добри намерения. Защото това бе път на европейската цивилизация към самата нея.

Разбира се, съвременното мислене деструктурира всички подобни структури и опити да се въведе някакъв внесен отвън ред в божието царство на прекрасното. Както се вижда, европейският художествен опит се постара да се опре на твърди постулати, а историята постоянно го разрушава и опровергава.

Но все пак това са реални ценности, те съществуват. Те отразяват вкусовете, манталитета, художествения опит на цяла една цивилизация. Те са и наши. Не само защото са общочовешки, но защото и ние принадлежим към тая цивилизация.

Тук няма да задам все пак отново въпроса „Къде сме ние?“, защото ще прозвучи риторично.

Може би забелязахте, че говоря дотук за литература и само имплицитно за литературознание. Защото критическата рефлексия върху класиката, при-

ложното школко литературознание, училищната и университетската катедра не са създали тия стойности, но ги поддържат и укрепват, превръщат ги в една аксиологическа митологема. Тая митологема се възобновява и работи столетия. А що се отнася до произведенията, които стоят извън тая митологема като художествен феномен, те си остават затворени в черупката на езика, на другостта, на непреносимостта на значения и послания. С интерес и повишено внимание се опитвах във връзка с актуализиране името и делото на Иво Андрич по повод стогодишнината от рождението му да си изясня какво значи той днес за Европа. Нищо. Без деликатност и откровено казано – нищо. Европа го бе забравила. Същата тая Европа, която хвърляше средства за потушаване на войната в родината му, която тръпнеше пред ужасите там, почти не си спомни за него дори по юбилейния повод. Нямаше го в културното ѝ съзнание. А той като трагична Касандра бе предвидил всичко това, бе предупредил за него. Неговите послания бяха забравени или изобщо не бяха чути. За него и за тях напомнихме само ние, най-близките по манталитет и съдба. За света, там от другата страна на другостта, Иво Андрич бе отшумял като екзотична мода и отминал. Може би това се дължи на все повече намаляващата роля на литературата в днешния свят на масмедиен бум. В пантеона на класическите ценности няма нови места. Той може би ще се мумифицира, но няма да се попълва.

Та ето къде сме ние, казано без носталгия и без утопичност, реалистично.

Въпросът е, че каноните и пантеонните представи на класическите времена не работят днес на всички равнища, така както са работили доскоро. Че други са не само ценностите, но и представите за ценности.

Понятието идентичност в най-общия му и най-приет смисъл значи „тъждественост“, тъждественост на себе си, ако това не е една тавтология. По тоя начин поставянето му в множествено число може да се схване и като разрушаване на самото понятие. Но не винаги и не задължително. Защото всяка тъждественост се откроява и артикулира в съотнасяне с други идентичности. Но така или иначе това ни налага въпроса: ако идентичността е обръщане към себе си (а ние търсим идентичността на българското литературознание), не е ли големият шанс на едно литературознание да се реализира преди всичко върху артефакти от собствената си литература. Литературознанието на големите литератури го е правило и продължава да го прави въпреки цялото универсализиране и космополитизиране на тая област. Не искам да бъда разбран зле – говоря за това като за една от възможностите за литература с нашата типология и легитимираност. За и срещу това има различни доводи. Тук действат различни противоречиви и противодействащи тенденции. От една страна, вродената културна ксенофобия, която храни резерви към всяка другост, особено когато идва от така наречените малки екзотични народи. От друга страна обаче, тук шансът идва от възможността да се артикулира литературоведческото казване като наднационално значимо послание, послание, което се произвежда върху собствени артефакти и процеси, като поражда интерес и себепознаване в една литературна другост, обръщайки я към неподозирани или неосъзнати

страни на собствената ѝ идентичност. В нашето литературознание например съществуват две концепции за развойни модели на литературата ни. Едната е свързана с идеята за стадиален преход от фолклор към литература като път към ново време. Другата е Гачевият възглед за закъсняло ускорено развитие. Тя е опит да преведе на езика на европейската литературна конвенция нашия развой. Срещу това другата конвенция се стреми да оразличи нашия развоен модел от развойния код на класическите европейски литератури. Тези идеи останаха по различни причини недоразвити. Но така или иначе те имат отношение към въпроса за идентичността в литературата и литературознанието ни.

Като става дума за това, съвсем понятно е, че тоя път към идентичността на нашата литература е по-труден и проблематичен. Преди няколко десетилетия двама млади български филолози станаха световно известни литературоведи във Франция. В опуса на нито един от тях няма синтези върху български материал. От друга страна, пак преди няколко десетилетия, Роман Якобсон дойде в България с анализ на български класически текст и го публикува. Стратегията му бе по-друга. Той целеше да докаже универсалността на своята аналитична методика, която работи върху различен материал. Кръстева и Цв. Тодоров се стремяха да се включат във високите стандарти на френското и европейско литературознание. Българската литература очевидно не бе подходяща за това. Неудовлетвореността от българската литература като основа за амбициозни литературоведски синтези е почти инстинктивна. Тя води още от един от най-големите ѝ историци в миналото – Боян Пенев. В по-ново време спомням си как покойният Кр. Куюнджиев мечтаеше да напише текст върху несъществуваща творба. Въпреки това съществуват обратни примери, когато литературознанието на малки литератури се реализира на високи равнища с, така да се каже, „домашен“ материал. Чешкият структурализъм, например, възникна и се утвърди в текстовете на Мукаржовски, на Феликс Водичка, текстове върху Маха, върху чешката възрожденска проза.

Всъщност какво е това българско литературознание. Тук трябва да се отхвърлят редица ограничителни предпоставки. Преди всичко свързани с предмета. Българското литературознание не се занимава и не може да се занимава само с родната си литература. Не бива да бъде ограничител и езика, на който е написан или издаден литературоведският текст. Литературознание е всяко професионално казване за литература или по повод на нея независимо от езика и от предмета на казането. Ще кажете – тогава много слаби стават връзките на литературоведския феномен с националната почва. Така е. Литературознанието става в днешния отворен свят все повече космополитична дисциплина. За българската литература, която открай време е свързана с народности и национални проблеми, ни е трудно да приемем това. Не мисля, че това решение може да бъде просто, лесно и едностранно, както почти експериментално ви го предлагам тук. Но иначе се сблъскваме с редица парадокси. Какъв литератор е Марко

Минков. Български литератор ли е покойният професор Марко Минков, или е само един световно известен шекспировед от София. Несъмено – български литературовед, защото е обучил и възпитал поколение български англицисти, култивирал е знания и методики, дал е мярка за равнище и литературоведческо мислене. Освен това писал е и печатал и на български. Изобщо присъствието на един литературовед, на един значителен учен в една национална култура се определя не само от предмета на заниманията му, а от оная културна аура, която делото му носи.